

ПАЛЕОЛІТИЧНА СТАЦІЯ В м. ІСКОРОСТІ

Кирило Коршак

На Україні знайдено покищо небагато решток палеолітичних культур: у науковій літературі на сьогодні відомо менш як два десятки палеолітичних стацій, відкритих на терені нашої республіки¹⁾). Проте ї цю невелику кількість стацій вивчено не однаковою мірою: тим часом, коли деякі з них (Києво-Кирилівська, Гонецька, Мізинська) мають досить багату бібліографію, іншим у науковій літературі ледві приділено по кілька сторінок, ба навіть рядків (стація в Ковальській балці, Шаповалівці тощо). Отож і не диво, що в західно-европейській науці ще й донині панує думка про Україну, як про „ein grosser weißer Fleck in der Paläolithkarte Europas“²⁾.

До категорії найменш вивчених палеолітичних стацій на Україні належить і стація в м. Іскорості³⁾). У літературі ледві набереться 5-6 сторінок про неї, а тимчасом В. В. Хвойка, що відкрив і розкопав цю стацію,уважав за можливе порівнювати її з Києво-Кирилівською, а де-в-чому навіть ставити вище за неї⁴⁾). Отже при певному вивченні ця стація могла б посісти видатне місце в низці інших українських палеолітичних стацій, і треба тільки пожалкувати, що дослідники не приділили їй достатньої уваги.

Донедавна трохи чи не єдина звістка, що базувалася на безпосередньому вивченні матеріялу стації в м. Іскорості, була замітка В. В. Хвойки в його книзі „Древні обитатели средняго Приднѣпровья“. Щоправда, деякі цікаві дані про

¹⁾ Перелік їх див. V. Scerbakiwskyj, Eine paläolithische Station in Honci (Ukraine). Die Eiszeit, dritter Band, II Heft, 1926, S. 106.

²⁾ J. Baye, Zum geologischen Alter des „Homo sapiens fossilis aus Wallowa“, ibid., S. 124.

³⁾ Іскорость — містечко колишнього Овруцького повіту на Волині—нині районний центр; офіційна назва його—Корostenь.

⁴⁾ В. В. Хвойка, Древні обитатели средняго Приднѣпровья и ихъ культура въ доисторической времена, К., 1913, стор. 6-7.

цю стацію подав і А. А. Сицін у статті „Русский палеолитъ“¹⁾); проте треба сказати, що в розділі про Іскорость автор більше місяця віддав цитаті з архіву Археологічної комісії²⁾, ніж викладові власних спостережень над археологічним матеріалом стації (до речі, автор мав під рукою тільки зразки, що їх надіслав В. В. Хвойка до Археологічної комісії)³⁾. Інші, відомі нам, відгуки про цю стацію становлять собою або скорочений переказ згаданих заміток В. В. Хвойки та А. А. Спіцина⁴⁾, або ж подають саму назву стації без ширших коментарів⁵⁾). Не варто, мабуть, і говорити про те, що до жадної з названих заміток не додано відповідного ілюстративного матеріалу, коли не брати до уваги досить невиразної фотографії місця розкопів, що її наводить А. А. Сицін у тексті своєї статті⁶⁾.

Отож цілком зрозумілій буде інтерес, що його викликає публікація чеського вченого Йозефа Скутіля про палеолітичну стацію в м. Іскорості⁷⁾. Ця публікація полягає в тому, що автор, коротко виклавши історію відкриття стації та схарактеризувавши здобутий під час розкопів археологічний матеріал,—зауважує: „Dank des Entgegenkommens meines verehrten Lehrers, des Herrn Prof. L. Niederle, kann ich hier die von V. Chvojka bei Iskorost gemachten Funde abbilden, die er schon lange vor dem Kriege Herrn Prof. L. Niederle mitgeteilt hatte“. Далі автор додає: „Nach dem vermutlich verlorengegangenen Material gehört die Station von Iskorost sichtlich ins jüngere Paläolithikum, vermutlich zur Gruppe von Stationen nachdem Typus von Koctienki“⁸⁾, і наприкінці висловлює ієвність, що стація не піде в забуття і що на її місці буде розпочато методичні розкопи.

Отже, як бачимо, ця невеличка замітка подає деякі нові

¹⁾ Записки отдѣленія Русской и Славянской археологии И. Русского Археологического Общества, т. XI, 1915, стор. 142—144.

²⁾ Ibidem, стор. 142, примітка 2. Цитата становить, очевидчаки, витяг із писаного звідомлення В. В. Хвойки про свої розкопи влітку року 1911.

³⁾ Ibidem, стор. 144.

⁴⁾ Б. Виниевский, Доисторический человек в России. Додаток до книги Г. Осборна „Человек древнего каменного века“, Л., 1924, ст. 464—465.—Ю. В. Гольте, Очерки по истории материальной культуры Восточной Европы, Л., 1925, ст. 37.—Отчетъ И. Археологической комиссии за 1911 г. М., 1914, ст. 64—65. Останню замітку складено, очевидно, теж на підставі листовного повідомлення В. В. Хвойка про свої розкопи року 1911.

⁵⁾ V. Scerba k i w s k y j, цит. праця, ст. 106. У примітці 8 про стацію в Іскорости автор зауважує: „Literarische Berichte fehlen. Manche Funde hatte V. Chvojka in Kiev.“

⁶⁾ А. А. Спіцинъ, Русский палеолитъ, ст. 143, мал. 6.

⁷⁾ Josef Skutil, Ossarynce und Iskorost, zwei paläolithische Stationen in Osteuropa (Ukraine).—Eiszeit und Urgeschichte, fünfter Band, 1928, S. 48.

⁸⁾ Ibidem, S. 48.

дані до історії студій над палеолітичною стацією в м. Іскорості. Але найголовніша заслуга її автора полягає в тому, що він перший подав у друку фотографії речей, що їх здобув В. В. Хвойка під час розкопів цієї стації.

Однаке, підкресливши чималу вагу нової публікації Йозефа Скутіля, ми все ж мусимо зауважити, що в тексті замітки авторові не пощастило уникнути деяких фактичних помилок та неясностей (наприклад, у питаннях про час відкриття та глибину залягання стації, в міркуваннях про долю знахідок тощо); щождо фотографій, то їхне наукове значіння великою мірою знецінюється через те, що речі знято в дуже зменшенному вигляді, а справжніх розмірів при тому не зазначено¹⁾). Усіх цих хиб автор допустився тільки тому, що недостатньо був поінформований про обставини відкриття стації, знов же й через те, що не міг безпосередньо обізнатися з викопаним там матеріалом.

Ось через що ми й уважаємо за потрібне переглянути питання про палеолітичну стацію в м. Іскорості, подавши при тому деякі нові, невідомі ще в науці, дані. Це зробити нам тим легше, що ми маємо змогу розглянути речі, які здобув В. В. Хвойка під час розкопів у м. Іскорості: ці речі (принаймні частина їх) не загинули, як гадає Йозеф Скутіль, а переховуються у Всеукраїнському Історичному Музеї ім. Шевченка. Окрім того, з дозволу В. Є. Козловської²⁾, ми маємо змогу використати відомості про Іскорость із нольового зшивка та чорнеток В. В. Хвойки. Деякі відомості беремо ми з архіву Археологічного відділу Всеукраїнського Історичного музею, а так само з власних спостережень на місці стації під час одвідин р. 1930.

Ми тут не розглядатимемо всіх обставин, за яких відкрито стацію: про них досить докладно розповідають В. В. Хвойка та А. А. Спіцин у згаданих уже працях; ми звернемо свою увагу на ті питання, що їх найменш з'ясовано в науковій літературі.

Через те, що палеолітичну стацію в м. Іскорості вивчено не досить, на багато питань, зв'язаних з цією стацією, ми не можемо знайти точної відповіді в друкованих ма-

¹⁾ Копії фотографій, які свого часу надіслав В. В. Хвойка до проф. І. Нідерле і які цині видав Йозеф Скутіль, переховуються в архіві Археологічного відділу Всеукраїнського Історичного музею. З трьох Хвойчиних таблиць Скутіль склав дві, при чому знімки зменшено більш, як удвічі. Якою мірою зменшено речі на фотографіях В. В. Хвойки нам, на жаль встановити не пощастило.

²⁾ За що висловлюємо їй щиру подяку.

теріялах про неї. Тільки дата відкриття стації—рік 1911¹⁾—не викликає жадних сумнівів, дарма що Йозеф Скутіль робить тут помилку, називаючи чомусь рік 1909.

Але вже в даних про місце стації криються неясності. В. В. Хвойка так визначив це місце: „Стоянка находилась въ самомъ м. Искорости вблизи скалистого берега мѣстной рѣки Ужъ“²⁾). Однаке, А. А. Спіцин, що писав свою статтю пізніше як Хвойка, про місце стації зауважує: „Положеніе ея не при водѣ, единственное въ своемъ родѣ, покамѣстъ не можетъ быть объяснено“³⁾). В основі цього зауваження А. А. Спіцина лежить, очевидчаки, якесь непорозуміння. В архіві Археологічного відділу Всеукраїнського Історичного Музею ім. Шевченка зберігається світлина розкопів палеолітичної стації в м. Іскорості. На тій світлині видно, що стація лежала так близько біля річки, що остання відбилася навіть на світлині⁴⁾). А в чорнетках В. В. Хвойки про могили, що під одною з них знайдено стацію, є такі зауваження: „Кромѣ того, подвергнуты были изслѣдованию 2 крупныя курганныя насыпи, находящіяся въ самомъ мѣстечкѣ возлѣ каплицы, противъ мѣста т. н. Ольгина купальня... Означеные курганы расположены на отдельной площадкѣ, возлѣ которой тутъ же протекаетъ р. Ужъ“⁵⁾). Отже випенаведена вказівка В. В. Хвойки цілком слушна. Проте все ж вона така неточна, що коли ми в квітні року 1930, одвідавши вкупі з С. С. Магурою м. Іскорость, спробували бути, на ній ґрунтуючись, знайти місце стації,—з цим нам рішуче не пощастило. І тільки провід гром. м. Іскорости М. П. Подольського, що сам ще пам'ятає Хвойчині розкопи, допомогли нам у цій справі.

Стація містилася була на невеличкому трикутному майданчику, що південний його бік прилягає нині до вулиці Урицького (кол. Любовицька), північно-західній—до садиби згаданого вже М. П. Подольського, а північно-східній проходить по самому краю урвища, що в деяких місцях має біля чотирьох метрів заввишки й спадає до „Банного“ провулка. Під урвищем місцеві мешканці беруть пісок; через те край урвища відступає все далі й далі на південний захід; за останні років 20 цей відступ, як каже

¹⁾ В. В. Хвойка, Древніе обитатели, ст. 6.

²⁾ Ibidem, ст. 6.

³⁾ А. А. Спіцинъ, Русский палеолитъ, стор. 143.

⁴⁾ Центральну частину цієї світлини А. А. Спіцин умістив у тексті нитованої вже ис раз статті „Русский палеолитъ“, ст. 143, мал. 6. В правому горішньому куті видно частину річки (темна пляма на малюнку).

⁵⁾ В. В. Хвойка, Разкопки кургановъ в м. Искорости, Овручского у., Волынской губ. Рукопись-чорнетка, стор. 2 і 9.

М. П. Подольський, досягнув щось близько 5 метрів. Метрів за 65 від підошви цього урвища протікає у напрямку майже з півдня на північ р. Вуж.

На самому майданчику ближче до вул. Урицького стоїть старовинна католицька капличка, а по боках її ростуть два старезні дуби. Такий самий дуб росте й на схилі високої (1,87 м заввишки) могили, що лежить в південно-західному куті майданчика й має в обводі 44 метри. Верховину цієї могили під час своїх розкопів зрізав В. В. Хвойка, однаке до кінця не розкопав¹⁾.

Окрім описаної, на майданчику була ще одна могила, що містилася в північно-східному його куті, метрів за 10 від першої, і була завбільшки мало не така сама, як згадана вище²⁾. Як каже М. П. Подольський, цю могилу В. В. Хвойка почав копати першою; отож вона, очевидчаки, і є та могила, що її В. В. Хвойка в своєму польовому зшитку зазначив, як „курганъ А въ м. Искорости“³⁾. Могилу зрізано цілком⁴⁾, при чому землю пересипано ближче до краю урвища; нині це місце вже одвалилося й сліди від могильного висипу зникли абсолютно. На місце колишньої могили на майданчику вказує ледві помітний валик, що йде навколо теж ледві помітної западини, що мабуть припадає на середину розкопаної могили. Саме це місце найбільш відповідає світлині, що її знято під час Хвойчиних розкопів; отож його й можна з ієвністю вважати за місце палеолітичної стації.

Цю думку стверджує й досить грубий (25 см) шар попелу, вугілля та перепаленого каміння, що тягнеться по самому краю урвища на 2,4 м і припадає якраз проти згаданої западини з валиком. Очевидно, це рештки того вугільного прошарка, що його В. В. Хвойка знайшов над стацією на самій поверхні землі під могильним висипом „кур-

¹⁾ Про цю могилу в чорнетці В. В. Хвойки сказано: „Изъ нихъ первый курганъ, расположенный ближе къ дорогѣ,—'рядомъ) съ курганной насыпью, которого стоятъ въковой, громадныхъ размѣровъ роскошный дубъ,—подвернутый нами раскопкѣ, имѣлъ 4,4 мъ высоты и около 20 мъ въ діаметрѣ“. Рукопис., ст. 10.

²⁾ У тій же чорнетці про цю могилу читаемо: „Второй курганъ расположень быть отъ предшествующего въ нѣсколькихъ метрахъ, на съверо-востокъ, а насыпь его имѣла высоты 4,8 м., а в діаметрѣ 21 м.“. Рукопис., ст. 11.

³⁾ Польовий зшиток В. В. Хвойки, ст. 2.

⁴⁾ Можливо, що це сталося вже без участі В. В. Хвойки, бо розміри розкопу В. В. Хвойка визначає так: „Подвернутая раскопкѣ площадь этого кургана занимала пространство 11,5 мъ въ длину, 8 мъ въ ширину“. Рукопис., ст. 11.

гана А¹⁾) Проти цього вугільного шару в осининах піску знайшли ми два кам'яні оброблені відщепки і кілька черепків із слов'янським орнаментом. За 1,4 м від цього вугільного шару на краю урвища помітно другий такий самий шар вугілля, що вкриває простір в 1,4 м, а ще за 0,80 м—третій, що простягається на 1 м. Біля останнього вугільного прошарування, як росновідали співробітники місцевого музею, при здобуванні піску викопано людський кістяк.

Отже з усього сказаного можна зробити висновок, що стація лежала на плято, яке метрів на 4 підносилося вище долини р. Вужа й відстояло від берега метрів ча 65. Хоча це й не „вблизи скалистого берега“, однаке не так уже й далеко, щоб можна говорити про „ положеніе ея не при водѣ“.

Так само не досить чітко виявлено в літературі й геологічні та стратиграфічні умови залягання стації. Як каже В. В. Хвойка, стація „залегала въ чистомъ нетронутомъ слоѣ материковой земли, которой также была и прикрыта. Слой этотъ уже при поверхности земли смѣнялся пластомъ земли, образовавшейся отъ перегноя растительности. Въ VIII—IX в. главная плошадь этой стоянки была покрыта высокой, обширной курганной насыпью“²⁾). Як бачимо, в тексті своєї замітки про Іскорость В. В. Хвойка не подав геологічного визначення материкового шару. Зате на чорнетці схематичного розрізу стації проти шару з написом „материкъ“ рукою В. В. Хвойки зазначено: „послѣдний слой песка“³⁾). У звідомленні ж Археологічної комісії материковий шар визначено як лес⁴⁾.

Цю непогодженість в археологічних свідченнях ми маємо змогу легко виправити, ґрунтуючися на даних геології. У своїй найновішій праці про узбережжя р. Вужа акад. П. А. Тутковський так пише про геологічні умови м. Іскорости: „Въ самому м. Іскорости, згідно з моими дослідами, на вершку лівого берега ріки Вужа, на вулицях і по садибах майже всюди на поверхні видко більш—менш грубу новолоку безнаметневих, сипких польдовикових пісків... Зрідка, спорадично у польдовиковому піску трапляються в дуже малій

¹⁾ „На глубинѣ 4 м от поверхности насыпи на древнемъ уровне земли открыть былъ силошной слой угтя, золы и кусковъ обожженной глины толщиною 0,15—0,25 м, покрывающей почти всю плошадь, занятую раскопкой, въ которомъ кое-гдѣ попадались фрагменты пережженнѣхъ человѣческихъ костей и черепки глиняныхъ сосудовъ древней славянской эпохи“. Рукопис., ст. 12.

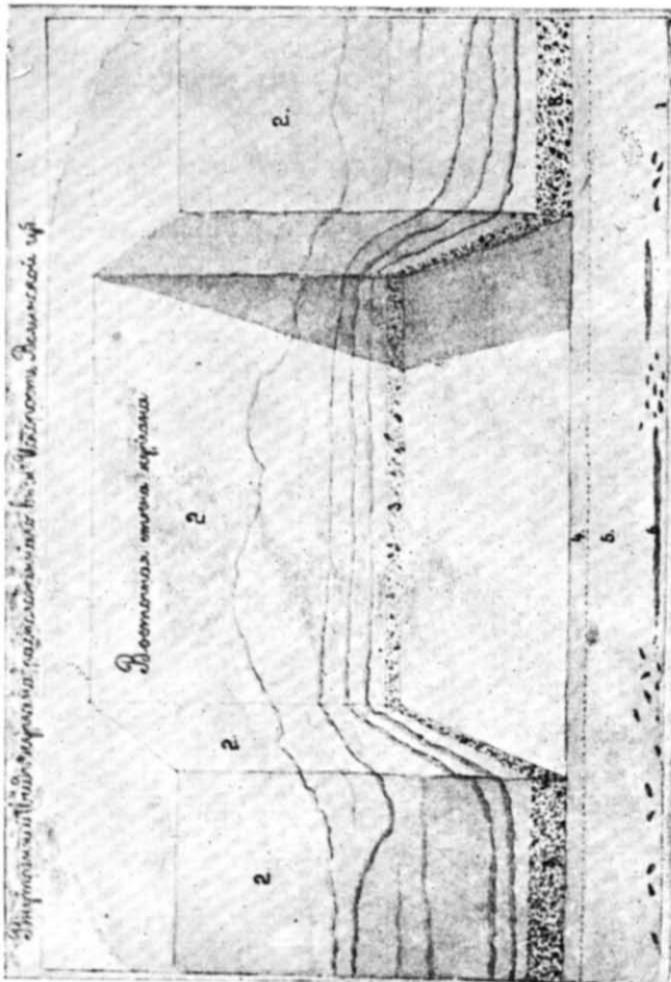
²⁾ В. В. Хвойка, Древніе обитатели, ст. 6.

³⁾ Польовий зшиток В. В. Хвойки, ст. 2, „Курганъ А в м. Искорости“.

⁴⁾ Отчетъ Археологической комиссии за 1911 годъ, ст. 64.

Таблиця I.

До статті К. Коршака.

Розріз могили в Іскорості на місці палеолітичної стоянки.
(З кресл. В. Хвойки).

кількості окремі дрібні наметні кременя та різних пісковиків; це є останки розмитого моренового суглинка, що по-декуди залягає під польодовиковими пісками, в западинах граніту"¹⁾). А трохи далі той самий автор додає: „На західній закрайні м. Іскорості, біля перетину Києво-Ковельської залізниці з старовинним поштовим шляхом (що веде на м. Овруч), я знайшов та оглянув декілька ям, що в них видко було відслонення таких порід:

	Грубість
а) Сірий, безнаметнівий, щільно-збитий, не сипкий польодовиковий пісок	0,7 метра
б) Дуже піскуватий, неоднорідний, грубий, бурій мореновий суглиник	до 2 "

Грубість моренового суглинка тут дуже змінна. В ньому спостерігається багато наметнів, переважно наметнів кременя середньої й малої величини"²⁾). Нарешті, підсумовуючи свої досліди на узбережжях р. Вужа, акад. П. А. Тутковський зауважує: „Поволоки лесу тут зовсім ніде не спостережено"³⁾). З наведених уривків видно, що про лес як про підгрунтя в м. Іскорості не може бути й мови, натомість польодовикові піски становлять тут звичайне геологічне явище. Отже Хвойчине визначення материка цілком збігається з даними, що їх подає акад. П. А. Тутковський, а тому й можна вважати, що воно відповідає дійсності.

Щождо обмірів геологічних нашарувань, то, на жаль, для жадного з них не можна знайти даних в друкованих матеріялах про стацію. Через те, перебуваючи в м. Іскорості, ми особливу увагу звернули на цей бік справи. Нам пощастило в безносередньому сусідстві з першим із описаніх вище прошарків вугілля знайти й промірити в урвищі відслонення геологічних нашарувань; результати вийшли такі:

а) Сіропопелястий піщаний ґрунт	0,10 м
б) Рудий сипкий пісок	0,50 "
в) Зцементований залізистий пісок	0,20 "
г) Ясножовтий сипкий пісок	0,15 "
д) Зцементований залізистий пісок	0,05 "
е) Ясножовтий сипкий пісок	0,09 "
е) Зцементований залізистий пісок	0,05 "
ж) Різокользорові (ясножовтий, зеленкуватий) сипкі й верствуваті піски	0,48 "

¹⁾ Акад. П. А. Тутковський, Узбережжя ріки Вужа. Наукові записки. Орган Київських Науково-Дослідних катедр, т. III, вип. 2, ст. 107.

²⁾ Ibidem, ст. 108.

³⁾ Ibidem, ст. 154.

- 3) Рінччиння 0,27 м
 i) Сірожовтій пісок 0,75 „¹⁾

В якому ж із цих напарувань залягала палеолітична стація?

Мало не всі дослідники зазначають глибину залягання культурного шару, але й тут виявляється низка неясностей. У літературі фігурують величини: „на глубинѣ полуметра“²⁾, „не глубже 0,8 метра“³⁾, „на глубинѣ почти одного метра“⁴⁾, нарешті неясне „in grösserer Tiefe“⁵⁾. Яка з цих величин близчча до істини?

У чорнетках В. В. Хвойки на схематичні профілі східної стіни в розкопі „кургана А въ м. Іскорости“⁶⁾ глибину залягання культурного шару визначено цифрою 0,8⁷⁾, але на другій профілі тієї ж стіни ту саму просторінь зазначено цифрами 0,5—0,8⁸⁾. У цьому, здається, можна вбачати вказівку на те, що в різних місцях стації культурні нашарування залягають на різній глибині. Це стверджують і цифри (0,75, 0,80, 0,87), що стоять на схематичних контурах вогнищ і мають, очевидчаки, показувати глибину, на якій залягає кожне з них,— а також і профіллю на таблиці⁹⁾, що її склав і зфотографував В. В. Хвойка (див. таблицю I; вогнища— темні смуги в материку— зазначено не на одному рівні). Зокрема про цифру 0,5 в цитаті, що її наводить А. А. Спіцин з архіву Археологічної Комісії, маємо таку вказівку: „На глубинѣ 0,5 метра въ слоѣ нерушенной материковой земли стали попадаться разнообразные по величинѣ и формѣ кремневые осколки и такія же орудія“¹⁰⁾. Не знати тільки, чи ці оскілки та знаряддя лежали нарізно, чи скучувалися в окремий прошарок; на останнє ніби

¹⁾ Про геологічний вік цих нашарувань в розмові зо мною проф. В. І. Крокос висловив гадку, що як зцементований зализистий, так і ясноватий синій піски, можливо, становлять собою флювіогляціальні наверстування Вюрма Н.—Користуюся з нагоди висловити свою щиру подяку проф. В. І. Крокосові, а так само акад. В. В. Різничченкові та Г. Закревській за їхні вказівки щодо геології м. Іскорости.

²⁾ Ю. В. Гольте, Очерки по истории материальной культуры, ст. 37.

³⁾ А. А. Спіцинъ, Русский палеолітъ, стр. 142.—Отчетъ Арх. Комиссіи, стр. 64.

⁴⁾ Б. Вишневский, Доисторический человек в России, стор. 464.

⁵⁾ Josef Skuttl, Ossarynce und Iskorost, ст. 48.

⁶⁾ Польовий зшиток В. В. Хвойки, стор. 2.

⁷⁾ Цифри на малюнках у польовому зшитку В. В. Хвойки не мають підписів; однак треба гадати, що вони визначають метри.

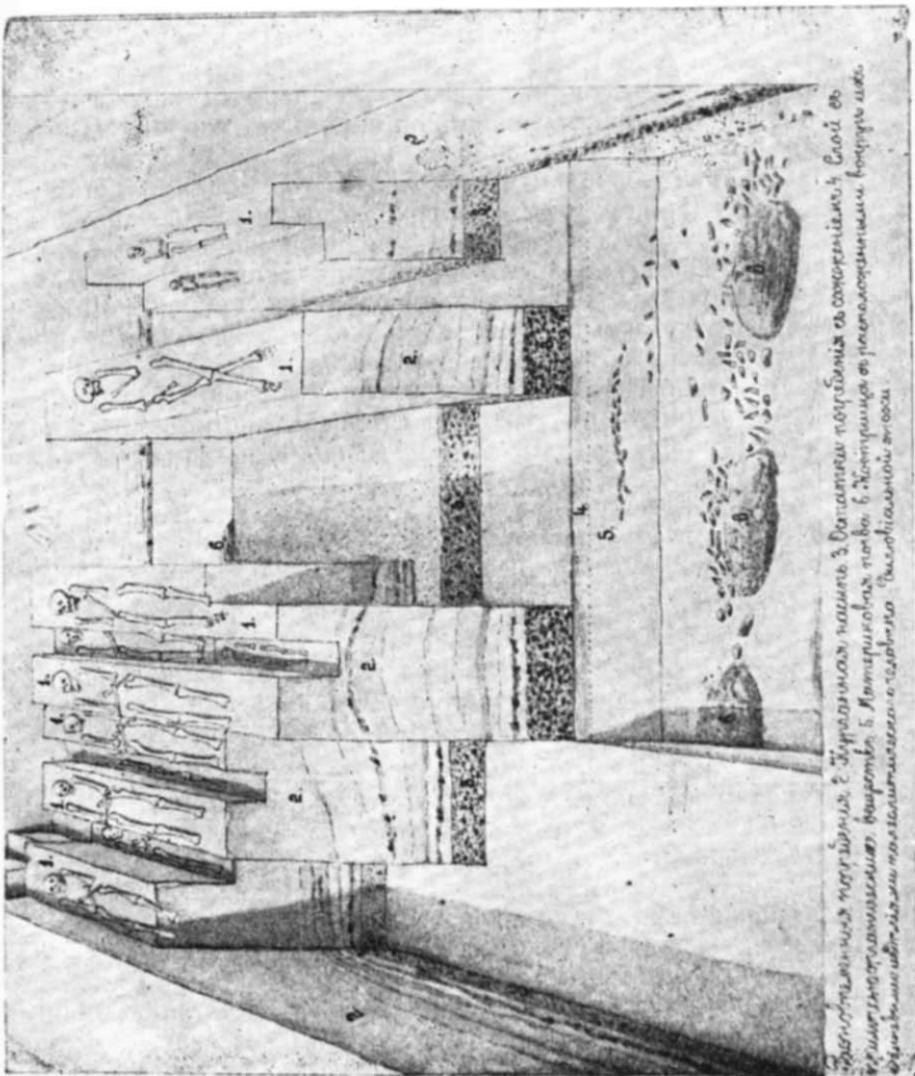
⁸⁾ Польовий зшиток В. В. Хвойки, ст. 3.

⁹⁾ На таблиці В. В. Хвойки знято два рисунки разом. З технічних причин ми подаємо кожний рисунок окремо (табл. I — горішній рисунок, табл. II — долішній рисунок; Хвойчин напис на табл. II стосується до обох рисунків).

¹⁰⁾ А. А. Спіцинъ, ст. 143.

Таблиця II.

До статті К. Коршака.

Бородянський могильник є зернистим насипом з вапняком та супісінням. Він є відкладом пізнього палеоліту. Науково вивчено Г. Мартинюком, якож в. Потрійним та іншими дослідниками. Крім цього, він є відкладом пізнього палеоліту та залізної доби.

Внутрішній вигляд розкопаної могили і палеолітичної стації в Іскорості.

(З крес. В. Хвойки)

натякає виображення їх на згаданій уже Хвойчиній таблиці (таблиця II; смуга оскілків у материку). Коли взяти до уваги слова В. В. Хвойки: „Здѣсь (в матерiku—*K.K.*) обнаружен цѣлый рядъ отдельныхъ костищъ разнообразной величины, которыя пятнами выдѣлялись на общемъ фонѣ”¹⁾,— то про культурні нашарування палеолітичної стації в м. Іскорості можна зробити, здається, такий остаточний висновок: ці нашарування становили собою не суцільний масив, а складалися з кількох гнізд, що лежали на деякому віддаленні одно від одного і до того ж іще й на різній глибині (0,5—0,87 м від поверхні), в наверстуваннях ясножовтого піску²⁾. На жаль, грубини цих гнізд ніде не зазначено.

Щождо гумусового шару („пластъ земли, образовавшейся вѣками отъ переноя растительности“), то на грубину його ніби вказує цифра 0,1 на чорнетці згадуваної вже профілі східної стіни в розкопі „кургана А въ м. Искорости“; ця цифра, як бачимо, цілком відповідає тій, яку одержали й ми при своїх вимірах. Нарешті грубину могильного висипу, в тому місці, під яким знайдено стацію, на тій же чорнетці показано в 2,65 м.

Отже, звівши до куни всі наведені вище відомості про стратиграфічні умови залягання палеолітичної стації в м. Іскорості, ми можемо скласти такий, приблизно, розріз її:

a) Могильний висип	2,65 м
b) Ґрунт	0,10 „
v) Нашарування пісків та рінчиння . .	2,54 „
г) Культурні залишки в попередній верстvі пісків на глибині	0,5—0,87 „

Коли не брати до уваги могильного висипу, як явища не геологічного порядку, то глибина залягання культурних нашарувань стації буде не така вже й велика, надто як порівняти її з такими стаціями, як Києво-Кирилівська, Мізинська та Гонецька.

Визначивши характер залягання культурних нашарувань стації, перейдімо тепер до розгляду їх складу. У літературі з цього приводу немає великих розходжень. Тільки в питанні про кількість вогнищ, знайдених на стації, виявляється деяка непевність. Більшість авторів, у тому числі й сам В. В. Хвойка, говорить про „нѣсколько“ чи навіть про „цѣлый рядъ“ вогнищ, не називаючи при тому ніякої цифри, і тільки в звідомленні Археологічної Комісії ми знаходимо

¹⁾ В. В. Хвойка, Древніе обитатели, ст. 6.

²⁾ На деяких примірниках крем'яного знаряддя з м. Іскорості в збірці Всеукраїнського Історичного Музею ще й донині збереглися невідмінні залишки цього піску.

звістку про те, що на стації відкрито троє вогнищ. Це число—три—якраз відповідає кількості схематичних виображень вогнищ як на чорнетці В. В. Хвойки, так і на згадуваній уже таблиці (таблиця II), а тому його й можна прийняти без заперечень.

Щождо складу самих вогнищ, то В. В. Хвойка так описує його: „Здѣсь обнаруженъ цѣлый рядъ отдельныхъ кострицъ разнообразной величины¹⁾), которые пятнами выдѣлялись на общемъ фонѣ земли, благодаря заключавшимся въ нихъ слоямъ золы и угля, пережженої земли и прослойкамъ культурного слоя, который, повидимому, образовался изъ истлѣвшихъ костей животныхъ и другихъ органическихъ веществъ“²⁾). У цитаті, що й наводить А. А. Спіцин з архіву Археологічної комісії, про „прослойки культурного слоя“ сказано, що вони не покривали вогнищ, як це можна висловувати з Хвойчиного тексту, а оточували їх, що, здається, більш відповідає дійсності. Окрім цих „прослоекъ“ вогнища оточувала ще й велика кількість крем'яних кругляків, оскілків та знаряддя. Отже, підsumовуючи, так можна уявити собі склад культурних прошарувань палеолітичної стації в м. Іскорості: а) поіл, б) вугілля, в) перепалена земля, г) органічні рештки і д) крем'яні кругляки, оскілки та знаряддя.

На жаль, В. В. Хвойка не зберіг зразків культурних прошарувань з м. Іскорості, через те й не можна нині точніше визначити складу їх (особливо органічних залишків). Зате крем'яного знаряддя збереглося чимало; до розгляду його ми още й переходимо.

У Всеукраїнському Історичному Музей ім. Т. Шевченка переховується 247 примірників крем'яного знаряддя з палеолітичної стації в м. Іскорості. Але це далеко не всі речі, що їх знайшов там В. В. Хвойка. Частину крем'яних виробів він надіслав до Археологічної комісії у Петербурзі³⁾), а частину—і то чи не найбільшу, коли взяти до уваги слова самого В. В. Хвойки: „Кострица были окружены необыкновеннымъ обилиемъ кремненыхъ орудий“⁴⁾),—залишив, ма-
буть, на місці. Яка доля речей, надісланих до Петербургу, невідомо. Грунтуючися на деяких зауваженнях А. А. Спіцина⁵⁾), можна здогадуватися, що він бачив їх ще року 1915. Отже речі, очевидчички, переховуються нині десь у музеях Ленін-

¹⁾ У А. А. Спіцина є вказівка, що вогнища мали 1—2 м в діаметрі.

²⁾ В. В. Хвойка, Древніе обитатели, ст. 6.

³⁾ Можливо, що саме ці речі знято на світлинах В. В. Хвойки, відбитки яких він надіслав до проф. Л. Нідерме. Цих речей у Всеукраїнському Історичному Музей немає.

⁴⁾ В. В. Хвойка, Древніе обитатели, ст. 6.

⁵⁾ А. А. Спіцин, Русский палеолитъ, ст. 144.

граду. Наступні наші зауваження базуватимуться тільки на розгляді речей, що зберігаються у Всеукраїнському Історичному Музеї ім. Т. Шевченка.

Кремінь, що його вживали давні мешканці Іскорості для своїх виробів, був трьох гатунків: 1) матовосірий, подекуди з білястими чи темними цятками, плямами й цілими смугами, 2) білий з рожевим відтінком і 3) рудий різних відтінків—од глинястожовтого до червоного.

Найуживаніший був кремінь першого гатунку. Це—непрозорий, досить хрупкий кремінь, обробка якого, мабуть, була звязана з деякими труднощами: часто—густо при вдарі матеріял давав неправильний (хоч і яскраво мушлюватий) злом, і від того знаряддя виходило досить грубе й кострубате на вигляд. Ця властивість матеріалу, можливо, залежала від того, що для вироблювання знаряддя вживали не свіжевикопаний із землі, а взятий на поверхні, невною мірою звітрений, кремінь. Далеко менш уживаний був кремінь другого гатунку; при відбиванні він давав тонкі, правильні й прозорі відщенки. Так само мало вживано й кремінь третього гатунку: деякі зразки його (напр., кремінь яскравожовтового кольору) давали при відбиванні короткі й широкі відщенки, які можна було вживати тільки, щоб виготовлювати скребачки.

Уесь цей матеріал був місцевого походження: кремінь трапляється у великій кількості в пісках та морені як у самому м. Іскорості, так і в його околицях¹⁾.

Чимало оскілків і знаряддя з м. Іскорості заховують на собі рештки природньої корки; інколи в складках корки залишилися шматочки вапнякової маси, що вкривала колись крем'яну конкрецію; але здебільшого корка чиста, ба навіть бліскуча. Очевидччики, конкреції, вживані як матеріал для знаряддя, немалий час підпадали діянню води, сонця та атмосферних чинників. На це ж указує й чимала патинізація кременю. На деяких оскілках видно, що процес патинізації почався задовго перед тим, як з кременю зроблено знаряддя. Оскільки цей процес посунувся вже після вироблення знаряддя, сказати важко. Патина, що вкриває кремінь, різного кольору—біляста, сіра, рожева.

Щождо техніки вироблення, то треба зауважити, що крем'яне знаряддя з м. Іскорості здебільшого зроблено способом сколовання відщепків од нуклевсів за допомогою відбивачів. Кремінь тесали, тільки виробляючи велике масивне знаряддя, якого загалом знайдено небагато. Дуже рідко трап-

¹⁾ Акад. П. А. Тутковський, Узбережжя р. Виска, ст. 107.

ляється також повторне оббивання, а ретуші майже й зовсім немає, якщо не брати до уваги невеличких виємів на деяких відщепках; ці виєми утворено ніби за допомогою дрібної контрретуші, але могли вони виникнути й цілком незалежно від наміру майстра, при вигладжувані якоїсь круглої кістяної чи дерев'яної речі. По при все те, технікою вдару первісні іскорostenські майстри володіли непогано: поруч знаряддя грубого (його характер, можливо, чималою мірою залежав од матеріалу) трапляється й знаряддя тонко, правильно й досконало відбиті.

Переходячи до характеристики самого знаряддя, треба насамперед зупинитися на його розмірах. Загалом кажучи, крем'яне знаряддя з м. Іскорості середнього розміру. Найбільша довжина деяких примірників його сягає 12,7 см, найбільша ширина — 6,2 см, найбільша грубина — 4,2 см; відповідно до цього найменша довжина, ширина й грубина визначається цифрами: 3 — 0,8 — 0,2 см. Кількісно переважає знаряддя середніх розмірів ($7 \times 3 \times 1$ см); натомість велике знаряддя можна рахувати одиницями, а дрібне — десятками (34 примірники). Особливо, як бачимо, впадає в око грубина знаряддя, що певною мірою характеризує масивність виробів. За цією ознакою — масивністю — знаряддя з Іскорості можна розподілити так: знаряддя грубе — 11 прим., середньої масивності — 160 прим., тонке — 64 прим. Докладніші вказівки на розміри знаряддя буде подано при розподілі його на типи, до чого ми още й пристунаємо.

Більш-менш самостійних спроб покласифікувати крем'яне знаряддя з м. Іскорості в літературі відомо три: класифікація В. В. Хвойки, А. А. Спіцина й Археологічної комісії; усі ж інші тільки повторюють названі класифікації. В. В. Хвойка відзначає такі типи знаряддя: різаки, списувате знаряддя, ножі, скребаки й знаряддя невідомого призначення¹⁾; А. А. Спіцин, на підставі власних спостережень над колекцією, що й надіслав В. В. Хвойка до Петербургу, відзначає тільки наявність нуклевсів, ножів, небагатьох скребаків та осілків²⁾; нарешті в звідомленні Археологічної комісії є вказівки, що на стації знайдено головним чином нуклевси, почасті скребаки й багато крем'яних осілків³⁾. Вже ця неоднакова класифікація знаряддя вказує на його невизначеність. І справді, за одну з характерних ознак крем'яного знаряддя з м. Іскорості є його типологічна невиразність: серед маси осілків набереться небагато примірників, про які з

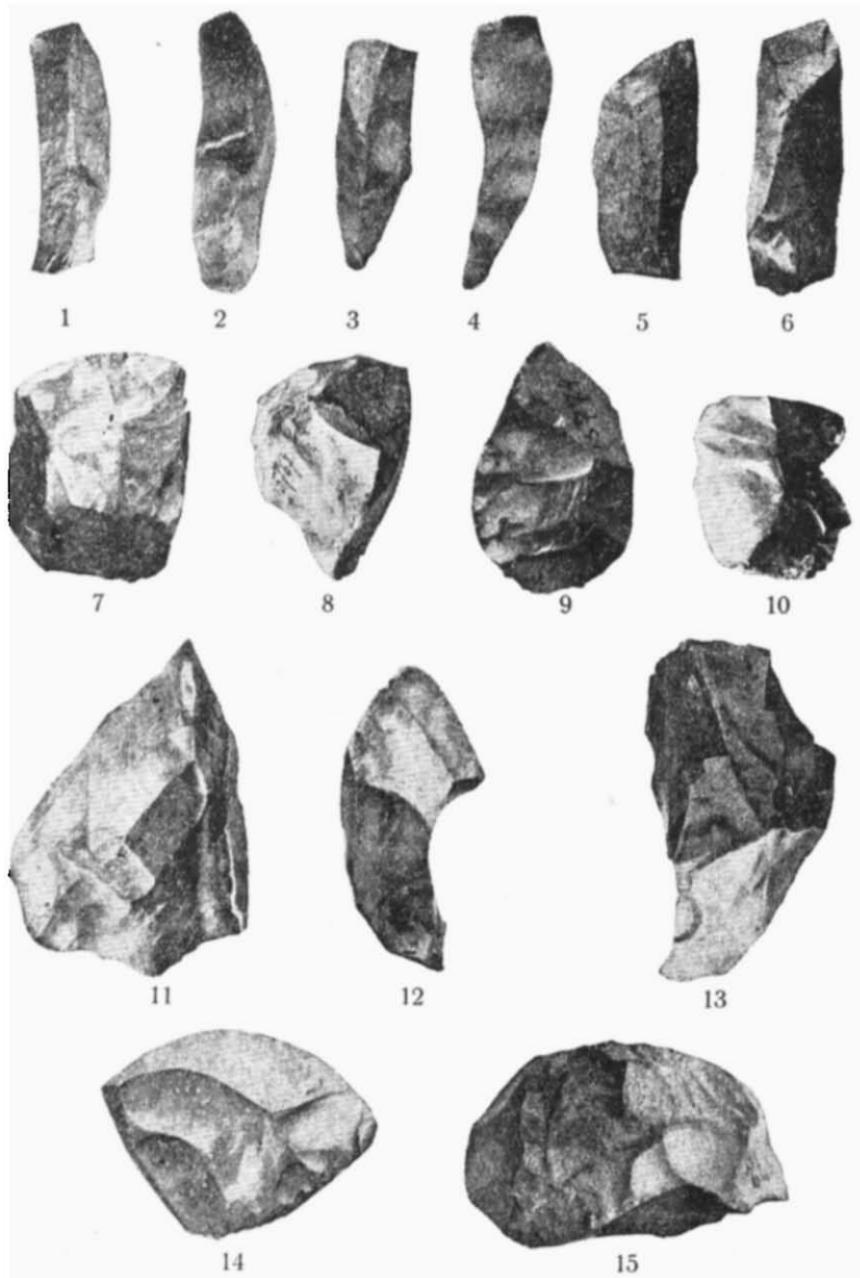
¹⁾ В. В. Хвойка, Древні обитатели, ст. 6.

²⁾ А. А. Спіцин, Русский палеолітъ, ст. 141.

³⁾ Отчетъ И. Археологической комиссии за 1911 год, ст. 65.

Таблиця III.

До статті К. Коршака.

Крем'яне знаряддя з палеолітичної стації в м. Іскорості.
($\frac{1}{2}$ нат. розм.).

певністю можна сказати, що вони належать до того чи того типу.

Серед цієї невеликої кількості більш-менш визначеного знаряддя можна виділити такі типи:

1. Відщепки. Їх можна нарахувати близько 100 примірників. Це звичайні скалки, які з долішнього боку мають одну яскраву мушлювату грань з чітко виявленою відбивною гулькою, а з горішнього — дві, три чи й більше фасеток (табл. III, мал. 1, 2, 3). Розміри відщепків неоднакові; довжина їх хитається між 10,7 і 3,2 см, ширина — 3,4 і 1,1 см, грубина — 1,7 і 0,3 см. Щодо зовнішньої форми, то відщепки розпадаються на дві нерівні групи: більшу — близько 90 прим. — складають відщепки з майже паралельними краями, а меншу — близько 16 прим. — відщепки з краями, які зходяться під гострим кутом, — що надає відщепкам вигляду списуватого знаряддя¹⁾. У багатьох відщепків один чи навіть і обидва кінці обламано навскіс.

2. Скребаки. Знаряддя, що формою своєю наближається до скребаків, можна нарахувати десятків за два. Це досить широкі (6—3,3 см) крем'яні платівки здебільша з потовщеними (1,5—1,1 см) спинками й простими, вигнутими чи увігнутими лезами, що на деяких примірниках помітно притуплені чи навіть пощерблені (табл. III, мал. 10, 14). Про шербинки на цьому знарядді ми вже згадували, коли розглядали питання про ретуш. Впадають ув око три примірники масивних скребаків, зроблених, очевидно, з підправлених нуклеюватих крем'яних уламків. Розміри їх: а) $6,3 \times 4,5 \times 3,1$ см, б) $6 \times 4,3 \times 2,7$ см, в) $5,7 \times 4 \times 2,7$ см (табл. III, мал. 9, 7, 8).

3. Різаки (?). Знаряддя, що формою нагадує різаки, в колекції Всеукраїнського Історичного музею є тільки три примірники. Два з них вістря мають посередині, один — збоку. Розміри: а) $6 \times 2,6 \times 1,4$ см, б) $7 \times 2,2 \times 1,6$ см, в) $4,9 \times 2,8 \times 0,6$ см (табл. III, мал. 5, 6). Форма не типова.

4. Проколки. Є тільки три примірники знаряддя, що його можна мати за проколки. Два з них становлять досить великі ($9,4 \times 3,3 \times 2$; $8,4 \times 6 \times 2,3$ см) трикутні в плані осілки з ясно виявленим вістрям (табл. III, мал. 11), а третій — довгий (7 см), вузький (2 см) тригранний відщепок, загострений на зразок швайки (табл. III, мал. 4). В усіх примірників вістря, а в деяких і бокові ребра помітно притуплені від уживання.

¹⁾ Чи не до цього саме знаряддя стосується Хвойчин термін „копьевидные орудія“? Древні обитателі, ст. 7.

5. Нуклевси. За свідченням як самого В. В. Хвойки¹⁾, так і інших авторів²⁾, на стації знайдено багато примірників нуклевсів. Однаке в колекції Всеукраїнського Історичного Музею крем'яних уламків з чітко виявленою формою нуклевсів дуже небагато. До них з невідомістю можна зарахувати одну з описаних вище масивних скребачок (табл. III, мал. 8), а також іще 5 уламків кременю з помітно виявленими відбивними площинами, бічними відбивними гранями та ямками³⁾. Розміри: довжина 8,2 — 5,7 см, грубина 4,2 — 2,7 см (табл. III, мал. 12, 13).

6. Відбивач. є тільки один примірник. Це досить грубо оббитий шматок кременю (можливо, теж залишок нуклевса) тригранної в перекроїй овальної в плані форми, одно ребро якого має виразні сліди вдарів. Розміри: довжина — 8,8 см, ширина — 4,5 см, грубина 4,2 см (табл. III, мал. 15).

7. Оскілки невиразних форм. Під цією назвою ми об'єднуємо всі інші крем'яні уламки, які не підходять під одну з наведених вище рубрик. Кількісно цій групі оскілків в колекції Всеукраїнського Історичного Музею належить досить показне місце (блізько 100 примірників). Своїми розмірами оскілки не відхиляються від описаного почереду знаряддя; загальний характер дозволяє визнати їх за рештки крем'яного виробництва.

Отже, як бачимо, крем'яне знаряддя з м. Іскорості дає небагато типів та й ті не дуже виразні. Проте, не слід забувати, що для своєї колекції В. В. Хвойка вибирав кращі, на його думку, примірники з величезної маси уламків, знайдених на стації. Можливо, що серед оскілків, що залишилися на місці, знайшлося б іще кілька нових типів знаряддя; особливо це треба сказати про дрібне знаряддя, якого в колекції дуже мало.

Те, що на місці давньої оселі в м. Іскорості є багато оскілків, а так само нуклевсів та необроблених шматків кременю,⁴⁾ свідчить, що первісна людина воробляла тут своє знаряддя. А те, що культурні проинарування роз'єднані і залягають на різній глибині, вказує на непостійний характер оселі. Отже загалом можна сказати, що в Іскорості

¹⁾ Ibidem, ст. 7.

²⁾ А. А. Синицынъ, Русский палеолитъ, ст. 144. — Отчетъ И. Археологической комиссии за 1911 годъ, ст. 65.

³⁾ Деякі з нуклевсів мають досить своєрідну форму (табл. III, мал. 8, 12, 13,) яка падає їм вигляду знаряддя з неясним призначенням. Можливо, що саме до них стосуються зауваження В. В. Хвойки: „Рѣзы, своеобразные по формѣ” і „орудія... иногда достигающіе весьма крупныхъ размѣровъ, назначение которыхъ при современномъ состояніи науки трудно опредѣлить”. Древніе обитатели, ст. 7.

⁴⁾ А. А. Синицынъ, Русский палеолитъ, ст. 142.

ми маємо справу із стацією-майстернею, що до неї первісна людина різними часами неодноразово була поверталася.

Щождо хронологічної дати, то умови залягання в польодовикових покладах та до того ще й у горішньому горизонті їх дозволяють застосувати стацію до молодшого палеоліту; це ж думки додержуються Й. А. А. Спіцін¹⁾ та Йозеф Скутіль²⁾. За своєрідні ознаки палеолітичної стації в м. Іскорості треба вважати: невисокий загалом рівень техніки оброблення кременю, наявність чималої кількості ножуватих відщепків без ретуші й повторного оббивання, а також скребачок з мініатюрними півкруглими виємами, за допомогою яких, очевидно, первісні майстри обробляли кістяне чи дерев'яне знаряддя. З більшою певністю встановити дату стації можна буде тільки після нових розкопів, які, можливо, поповнять асортимент крем'яного знаряддя новими типами, а так само дадуть інший (палеонтологічний) матеріал, на підставі якого буде легше вияснити як дату стації, так і побут її осельників³⁾.

Хотілося б сподіватися, що ці розкопи таки відбудуться, і що швидше їх розпочнуть, то краще, бо урвище, над яким лежить стація, одступає чимраз далі, і років через кілька стація одвалиться і загине безповоротно.

¹⁾ Ibidem, ст. 144.

²⁾ Josef Skutíl, Ossarynce und Iskorost, S. 48.

³⁾ Міркувань А. А. Спіціна про те, що стація належить одній сім'ї чи одному родові, а також питання про кількість кісток та деякі незрозумілі риси первісної майстерні в Іскорості ми не вважаємо за можливе інші розглядати за браком певних, перевірених даних.

